Varga Csaba

Sikerek és csalódások

Tájkép – három évtized után

1. A zéró-pont

Harminc éve megbukott az a megszállóinktól ránk kényszerített rezsim, amelynek bukását azt megélőként – talán 1956 kivételével, ami a szabadulás ki sem mondható vágyával dédelgetetten a pillanatok felelősen kalkulált hősies evilági realitása mellett végig a mennynek földre érkezéseként, mert isteni csodának hatott – sohasem remélhettük. E harminc év egybeesett a világban a globalitás megtapasztalásával, s benne az embernek a múltat úgyszólván levető büszkeségével, mely új minőségként deklarálta önmagát a dinamizmus, a tudástársadalom, a hangsebességet is meghaladó közlekedési képesség s egy immár elektronikus kommunikáció és főként információ-nyilvántartás letéteményeseként. S bízvást tehette, hiszen értelmével – gondolta – világ- és sorsteremtővé lett, egyesítve magában – vélte tovább – istenekkel dacoló ősei Prométheusz-erkölcsét és a mának szabad választás szerint világújító vagy világroppantó technológiáját. Nos, ha már ily dicsőség esett meg mindannyiunkkal az emberi faj történetében, úgy rögvest felágaskodik annak kérdése úgyszintén, vajh' mire is jutottunk magunk ilyes adományokkal tarsolyunkban az utóbbi harminc év során? Ámde mindjárt önszigorra kell váltanunk, mihelyt emlékezetünkbe idézzük, hogy születésünk idején még nem ment át a múltba az, hogy Adolf Hitler az 1933–1945 közti időszak alig tizenhárom évének időtartamában felépített, majd úgyszólván a maradék világot is magával rántva lerombolt egy birodalmat, kortársaként pedig mindössze huszonkét év jutott Horthy Miklósnak arra, hogy 1920-tól a világháborúba keveredésünkig – a kiegyezés művétől kezdett úttörő munka learatásaként – modern országként hazánkat létrehozza.

Nos, mire függetlenségünknek úgy-ahogy birtokába kerültünk, nemcsak Kelet változott meg – de a Nyugat is. A mi addigi tájékozódásainknak sarokköve viszont nem a Nyugat fejlődésének belülről ismerete, netalán az abban történő részvétel volt, hanem az, amitől fél évszázada (sőt, már a század első

VARGA CSABA (1946) jogfilozófus, professor emeritus (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogbölcseleti Tanszék), kutató professor emeritus (Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Társadalomtudományi Központjának Jogtudományi Intézete).

felében is) menekedni igyekeztünk. Vagyis az, aminek okán alkalmi kollégámként egy magyar gyökerű neves harvardi konfliktuskutató már az 1980-as évek vége felé rám pirított: mivel gondolkodásunkban hazafiakként óhatatlanul szovjetellenességünk adta a kiindulópontot, minden viszonyítás támpontját, a Nyugatban is előbb és élesebben kellett látnunk ellenségünk ellenségét, semmint évezredes törekvésünk természetes közegét.[1] S mintha csakugyan igaza lett volna, 1990 körül kulminálóan születniök kellett volna olyan műveknek, amelyek legalább megkísérlik szellemileg ismét a maga gyakorlati teljességében birtokba venni Nyugatot, hogy legalább új politikai garnitúránk – amelynek ismeretei csakis a kommunista hatalomátvétel előtti művekből, a szocializmus könyv- és folyóiratkiadásából, legalább tudományos könyvtárainkba lassacskán beérkező (és politikailag nem közvetlenül konfrontatív, tehát a zárt anyagok közé rejtést elkerülő) nyugati kiadványokból, valamint a szocializmus tömegmédiája termékeiből, s nem utolsó sorban turistautak, pár napos vagy hetes, esetleges hónapos hivatalos tanulmányutak elcsípett információiból és véletlenszerűen szerzett (már pedig nyilvánvalóan nem a számunkra immár égetően relevánssá lett kormányzati mélységeket, így a napi praktikákat és szokásokat feltáró) tapasztalataiból táplálkozhattak – ne csak retorikusan csodaszéppé sminkelt külcsínével, a propagandák álvilágával, de a mélyben, a nemzetközi színtér voltaképpeni tetteiben munkáló szervező erővel, működésmóddal is megismerkedhessék. Mert nyilvánvaló, hogy tudományművelőinknek, az élő gyakorlatot külszolgálatban elsajátító hivatalosainknak s persze emigrációinknak is rengeteget köszönhettünk; olyan mű azonban sem tőlük, sem mástól akkor sem, azóta sem született, amely a Nyugat bensőséges ismeretében segített volna abban, hogy újabb csapdákat és váratlan buktatókat elkerülhessünk.[2]

1 Dov Ronennel (békéscsabai születési nevén Rubicsek Tamással; vö. https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn692868) az engem éves ösztöndíjával a Yale jogi karára meghívó American Council of Learned Societies által szervezett Comparative Constitutionalism Project Latin American Regional Institute (Punta del Este, Uruguay, 1988. október 31. – november 4.; ld. http://archives.acls.org/op/op13app_c.htm) tanácskozásának szintén felkért előadójaként beszélgettem, aki a szovjet megszállás esetleges valahai megszűnésekor esedékes honi törekvésekről érdeklődve fejtette nékem ki, hogy úgymond idő kell még nékünk ahhoz, hogy természetes helyünket a Nyugatban majd ismét meglelhessük.

2 Amikor sokáig dédelgetett tervemet a *Magyar Szemle* mint számomra minden idők talán legjobb magyar folyóirata (1927–1944) újraindításának szükségéről – amit akkori akadémiai jogtudományi intézeti szobatársammal, Herczegh Gézával (1928–2010) (ld. https://hu.wikipedia.org/wiki/Herczegh_Géza_(jogász)) csiszolgattam még tovább – végül bevittem a Miniszterelnöki Tanácsadó Testületbe, majd Antall József miniszterelnök lelkes felvállalásával 1993 körül a tényleges lapindítás is megkezdődött, az ott már Kodolányi Gyula majdani főszerkesztővel közös tervezgetésekben magam azonnal – a réginek a mintájára – indítottam volna a *Magyar Szemle Könyvek* és a *Magyar Szemle Füzetek* párhuzamos sorozatait is, s nemcsak témajavaslatokat gyűjtöttem ezekhez, de felkéréseket szintén megfogalmaztam. Ebben hangsúlyosan szerepeltek volna ilyen kötetek legalább nyugati nagyhatalmakról, azonban minden általam megkeresett emigráns tollforgató és hivatalosan kint élt tudós egyaránt elzárkózott egy ilyen vállalás elől.

2. Elhatárolódás a múlttól? Justitia és elhallgattatása

Kiáltó különbség mutatkozott azon eljárások közt, ahogyan egyfelől a második világháború befejeztével a győztes hatalmak kikényszerítették a legyőzötteknek a múltból kiszakadását és másfelől ahogyan a tovább és nagyobb területen, ráadásul megsemmisítőbben pusztító bolsevizmus önsorsrontó végeztével ugyanezek az immár csakis harácsolni kívánó régi-új hatalmak éppen a békés és éppen nekik jó puha, a múlt továbbélését éppen nem gátló langyos átmenetet propagálták.

Merthogy a második világháború befejeztekor katonai megszálló közigazgatással nem demokráciát ajnároztak, hanem mindenki bűnét verték a vesztesek fejére a múlt folytathatatlanságával, tehát még a személyes emlékezés lehetőségének lehető szétverésével is. Nürnberg és Tokió akkor kialakított s bíráskodássá öltöztetett eljárásával a múlt egyik felének egészét bűnné tették, hogy *tabula rasa* tisztaságú nullpontról indíthassanak; hogy a bűnösökké lettek korábban tett politikai és egyéb választásait az egyébként járható utak alternatíváinak a tárházából egyáltalán kiiktassák; végeredményben tehát azt, hogy akasztófák és egyebek erdejével a megítélt korábbi rezsimmel való mindennemű *associatio*t (vagyis bárminemű igazodást, lojalitást, társulást) ugyanezektől való *dissociatio*val (szakítással) váltassák fel.[3] Ugyanilyen jogi nagyvonalúsággal jártak el a megszállottak honi bíróságai is. Mindazt a célratörő kegyetlenséget megélve, ami a nemzetiszocialista, a fasiszta vagy a japán császári jog égisze alatt megtörténhetett, most már a korábbi állapotot lényegi szegmentumaiban törvényi jogtagadásnak kiáltották ki, ami fölé az emberiesség nevében immár a megtorlás jogaként úgymond törvényfeletti jogot intézményesítettek. Ezzel pedig ezt a kiáltó történelmi tapasztalatot természetjogi jogforrássá téve az addig Európaszerte konvencionálisan elfogadott értéksorrendet – első a jogban a jogbiztonság, majd csak ezt követi az igazságosság princípiuma – megfordították, mert csakis az igazságosság minimális teljesülése esetén láthatták immár annak esélyét, hogy a jogbiztonság egyáltalán és változatlanul megmaradhasson értékként.[4]

3 Ld. mindenekelőtt Susanne Karstedt: Coming to Terms with the Past in Germany after 1945 and 1989: Public Judgments on Procedures and Justice. *Law & Policy* 20 (1998) 1, 15–56, valamint Carlos Santiago Nino *Radical Evil on Trial* (New Haven & London: Yale University Press, 1996) xii + 221. Vö. ez utóbbihoz Varga Csaba: A „gyökeresen gonosz" a jog mérlegén. *Magyar Jog* 49 (2002) 6, 332–337 (& in http://mek.oszk.hu/18900/18995/18995.pdf, 169–186).

4 Vö. https://de.wikipedia.org/wiki/Radbruchsche_Formel. A perdöntő állásfoglalás itt Gustav Radbruch: Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung* 1 (August, 1946) 5, 105–108 cikke volt; magyar fordításban in *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Szerk. Varga Csaba. Budapest, 1977, Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 129–139. Vö. még https://www.upjs.sk/public/media/16913/Gustav Radbruchs Rechtsbegriff.pdf.

A mi gyötrelmes átalakulgatásunk viszont kezdettől fogva azzal indult, hogy már álságosan kezdődő jogállamiasodásunk olyan korlátokat emelt, amelyek szorításában a múlt bűneinek felelősei bármilyen ekként megnevezésért eleve megsemmisítő pereket helyezhettek kilátásba, hacsak egy ilyen felelősség egy bírói procedúra ténymegállapításra vonatkozó szabályai szerint kellő egyértelműséggel nem volt bizonyítható. A sajtó s ezzel a köz hangja így némaságra ítéltetett már azelőtt, hogy az egykori üldözések áldozatai és velük tönkretett életükben évtizedeken át szenvedő családjaik egyáltalán szabadságuk tudatára ébredhettek volna; és terméketlenül hosszú további időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy végre egy bíróság előtt is bizonyítható oknyomozás és esetfeltárás mint úgyszólván önállósuló történészi szakma és egyáltalán levéltári hozzáférhetőség mind e mögött egyáltalán beindulhasson.[5] Alkotmánybíráskodásunk pedig úgy kezdődött, hogy minden jogok tegnap még szobatudós mandarinjai ráébredve végtelen és személyes felelősséget nem ismerő hatalmukra, bármiféle igazán nehéz érdemi döntéstől óvakodva a jogbiztonság, s ezzel óhatatlanul a múltból mindennek a kikezdhetetlen továbbélése formalizmusába kapaszkodtak, s önnön fölkent papjaiként mintegy katolikus és kommunista gyökerű fura egységfrontba tömörülve sorra torpedózták meg a múlttól elszakadás, a sérelmeket illető igazságtétel legkülönfélébb parlamenti vagy kormányzati kísérleteit, a még járható utakat is olykor eredeti rendeltetésükkel ellentétes irányokba fordítva.

Ami így éveken át zajlott és lezajlott, aligha volt sokkal több, mint egy vagyon- és pozíció-átmentést – persze minden egyéb valóban tisztes átalakulási igyekezettel egyidejűleg – biztosító kontinuitás kényszerű vállaltatása. És valóban: az eredmény a járható utak lehetséges alternatívái kozmoszának a tágas horizontjáról visszatekintve bizony nemigen lett más, mint egy, a második világháború fura első kétharmad évének parafrázisaként nevezhető *phony transition* vagy *drôle de transition*[6] – valami *furcsa*ság, azaz langyos semmi. Olyasmi, amit bizony kiköp az Úr,[7] mert a mi jó Mátyás királyunk meséjének furfangos leánykájához hasonlatosan ez hozott is, meg nem is, s így történt is valami előrevivő velünk, meg nem is.

5 A múltból áradó e fenyegetés az egyik első könyvméretű dokumentációs kísérlet, az újságíró szerkesztő Kubinyi Ferenctől összeállított *Fekete lexikon* I (Budapest, 1994, Malomfalvi Kiadó, 303) összeállítása megjelenésekor robbant; ld. pl. http://www.strassertibordr.hu/index.php/emlekezetes-ugyek/383-keletikubinyi. További ügyként vö. még https://hu.wikipedia.org/wiki/Király_Béla_(katonatiszt) s https://web.archive.org/web/20161129023354/http://www.rimaszombat.polgarinfo.hu/modules.php?name=News&file=print&sid=8484, és így tovább és tovább.

6 Ld. https://en.wikipedia.org/wiki/Phoney_War.

7 Ld. *Jelenések könyve* 3,15–16: „Tudok cselekedeteidről, hogy nem vagy sem hideg, sem forró. Bárcsak hideg volnál, vagy forró! / Így mivel langyos vagy, és sem forró, sem pedig hideg: kiköplek a számból."

3. Interludium: Mert mi is ez a jog?

Meghatározásában a legfontosabb, hogy a jog az embertől van s az emberért. Rávilágít lényegére, hogy fél évezrede megfogalmazták ugyan annak elvét, hogy a megállapodások teljesítendők, de ugyanekkor megfogalmazták ennek tagadását is, miszerint mindez a dolgok jelen állására szól, vagyis mind e közben a jog éppen nem lehet független a körülményektől, az idők során beállott változásoktól.[8]

A jogról azt is tudnunk kell, hogy, mint a társadalom rend-eszményének végső kifejezője és ezzel egyszersmind mint a társadalmi integráció egyik legfontosabb tényezője, igen gyakran jeleníttetik meg fetisizáltan, mintegy felettünk álló dologi hatalomként.

Különösen élesen vetődik fel a fetisizálás jelen időnknek a *mainstream*mé önkikiáltott nagyhatalmak és merő érdeken alapuló klubok a gyakorlatban eddig kevéssé ismert *megszégyenítés* eszközével is folytatott[9] nemzetközi vitáiban, s különösen ma az Európai Unió jogosulatlan politika-diktálásának ellenálló országokkal szembeni zsarolásokban a *jogállamiság* kérdése. Amiről azt kell tudnunk legelébb, hogy voltaképpen nem több mint egy a jogban humanizálásra törekvő eszmény, azon szándékok és valóra váltásukra alkalmazott jogi intézmények gyűjtőneve, amelyeket adott helyen és időben egyes kultúrák saját problémáik megoldásakor a saját jogi uralmuk standardizálására kifejlesztettek. Partikuláris, országonkénti és kultúránkénti *hic et nunc* megvalósulások halmaza tehát, ami viszonylagos általánosodását a nemzetek közt is zajló *mutual*

8 Ld. pl. Emilio Silvestrini: *Il fondamento etico-giuridico del principio „Pacta sunt servanda".* (Città del Vaticano): Libreria Editrice Vaticana & Roma: Libreria Editrice Lateranense, 1987, 453 (Utrumque ius 17), ill. Erich Kaufmann: *Das Wesen des Völkerrechts und die clausula rebus sic stantibus.* Rechtsphilosophische Studie zum Rechts- Staats- und Vertragsbegriffe. Tübingen, 1911, Mohr, xii + 231.

9 „A nemzetközi kapcsolatokban – írja például Bertrand Badie: *Humiliation in International Relations.* A Pathology of Contemporary International Systems. [*Le temps des humiliés.* Pathologie des relations internationales. Paris, [2014], Odile Jacob, 249] Oxford, 2017, Hart Publishing, in https://www.bloomsburyprofessional.com/uk/humiliation-in-international-relations-9781782256199/ – egyes államok gyakran tagadják mások jogi státusát, stigmatizálják gyakorlatukat vagy éppen kultúrájukat. Mások megalázásának diplomáciai síkon történő ilyen aktusai gyakran fordulnak elő a modern diplomáciában. A [XIX. századelőben domináló – V. Cs.] nevezetes *Concert of Europe* felbomlását követő időszakban számos klub-alapú diplomácia járatta le magát azzal, hogy távol álltak bármiféle átfogó sokoldalúságtól. Ilyesféle erőfeszítések példái közé sorolható a G7, G8, G20, sőt a P5 is. Az efféle »érintkezés-csoportok« úgy lépnek fel, mintha a kizárás, a marginalizálás hatalmával felruházott tényleges vezető intézmények lennének. Manapság hatásukban az ilyesféle megalázási aktusok csupán a nemzetközi rendszer korlátairól és a diplomáciai hatékonyság hiányáról tanúskodnak, merthogy szabályos diplomáciai eljárásként a megalázáshoz folyamodás éppen erőteljesen erodálja a nemzetközi rendszer hatalmát. Az ilyen eljárások csakis a gyarmati múlt, a sikertelen dekolonizáció, a globalizációról eltévelyedetten alkotott vízió s a [szovjet–amerikai – V. Cs.] kéthatalmi múlt után egy igencsak veszélyes újraépítkezés szerencsétlen vegyülései."

learning process előrehaladásának köszönheti. Nem egyetemes így, sem térben, sem időben. A korai forradalmak polgári vívmányaiból Angliában a 19. század végére kijegecesedett *rule of law* sem azonos sem mai honában, sem más országokban – mindegyikben önnön kihívásaikra saját kultúrájukból következő önnön kikínlódott válaszaiban – kifejlődött változataival. Miközben a szintén ugyanakkorra kijegecesedő *Rechtsstaatlichkeit* lényegében nem más, mint a francia felvilágosodás és különösen Voltaire által ostorozott – s eképpen az angol–amerikai civilizációban ismeretlen – feudalizmus szörnyűségeinek bármikori visszatérése ellen az immár modern államszervezetben épített gát, egy egykori önkény „soha többé!" típusú mementója.

Nézzük csak meg egy pillanatra közelebbről a jog újkori alakulásának logikáját: az időközben entellektüelekből összeszövődő elit az emberi ön-nemesedés profetikus eszménygyáraként üzemel,[10] aminek termékei különféle, utóbb szabályhalmazzá részben lebontott elvek lesznek. Az elvek megcsontosodnak, miközben az eszményeket hajdan érlelő eredeti feltételek esetleg újakkal váltódnak fel, amelyekben a régi elgondolások nem ritkán egyszerűen elveszítik referenciájukként az utóbb rájuk vonatkoztatott tárgyukat, s ezzel értelmüket.[11] És miközben állnak így sorban a tilalomfák, mégis úgyszólván mosolyogtató az eredmény. Nálunk például bűnök bűne a visszaható hatályú jogalkotás, mert feudális kényurak önkénye beleégette ezt latin és germán gyökerű európai népek bőrébe, miközben az angol–amerikai precedens-bíráskodás eleve még egy *post festam* sem kinyilvánított állítólagos (mert utólag sem kimondott) szabályra épül, és e kultúrának – hacsak nem válik tömegessé – semmi különösebb baja nem volt és ma sincs a retrospektív jogalkotással.[12] Egykor a magyar csendőrség – csakúgy, mint a 19. század utolsó harmadától a mindenekelőtt ritkán lakott, a helyben igazgatást gyakorlatilag nélkülöző északi vidékeket bejáró kanadai lovas csendőrség[13] – maga volt a kétségbevonhatatlan tekintély; ám az individuumokat még szeszélyeikben, elferdüléseikben is a világ önértelmévé tevő mai liberalizmus a bárkit egyénként megillető jogosultságoknak a nyelvével[14] eleve

10 Paul Johnson: *Intellectuals*. London, 1988, Weidenfeld & Nicolson x + 385 (magyarul: *Értelmiségiek*. Budapest, 1999, Európa [2002; 2010], 617).

11 A jövő előrelátható technológiai fejlődése eddigi kelléktárunk javát esetleg avíttá, mert irrelevánssá tevő, ma még alig előrelátható kihívásaival szembesítve ld. pl. Varga Csaba: Tudományos-technikai forradalom és globalizmus – lehetséges változások a jog szerepkörében. *Valóság* LVI (2013) 4, 1–10 & http://epa.oszk.hu/02900/02924/00004/pdf/EPA02924_valosag_2013_4_001-010.pdf.

12 Varga Csaba: Elévülés? Visszaható törvényhozás? Csapdahelyzet és jogtechnikai semlegesség a jogban. *Iustum Aequum Salutare* VIII (2012) 1, 103–115 & http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20121sz/07.pdf.

13 Vö. R. C. Fetherstonhaugh: *The Royal Canadian Mounted Police*. New York, [1938], Carrick & Evans, xii + 322 és Nora Kelly: *The Royal Canadian Mounted Police*. A Century of History, 1873–1973. Edmonton, 1973, Hurtig Publishers, 318.

14 Ld. pl. Mary Ann Glendon: *Rights Talk*. The Impoverishment of Political Discourse. New York, 1991, The Free Press & Maxwell Macmillan, xvi + 218, továbbá Varga Csaba: Önmagát

paralizál bármiféle hatékony rendvédelmet. Egyetlen példával élve: csupán azért, mert Japánban ismerős még a személyes szégyenérzet, és mert a lakónegyedekben élve egész nap ott járó-kelő felügyelő megszólíthatja az arra ténfergő idegeneket és a puszta rutinszerű szimata szerint rendbontásra készülőket, sokszorosan csekélyebb ráfordítással sokszorosan jobb az eredményük, mint az egyre anarchikusabb Egyesült Államokban.[15]

Nem annak ellenére, hanem éppen azért, mert a társadalmi hatásgyakorlás *ultima ratio* kényszereszközeként fetisizálják, elkezd a jog hamarosan önjáró utakra lépni. Legszembetűnőbb elrugaszkodása önmaga évezredek során kiforrott talajáról a *jogállamiság* egyszerre szitok- és zsarolószóvá is hamisodásán túl az úgynevezett *emberi jogok* állítólagos egyetemességének és korlátlan tágíthatóságának egyaránt hegemonista, uralmi behatolást célzó mai tana és gyakorlata.[16] Ami pedig a társadalmi integráció hallgatólagos felmondása és káosz előkészítése is lehet csakúgy, mint az alapító elnökétől kikényszerített magyar alkotmánybírósági döntési irány, mely – szemben például a német gyakorlat túlnyomórészt kétoldali kiegyensúlyozottságával – az individuum abszolút jogteljességét biztosította a kvázi-kriminalizált, mert eleve a visszaélés gyanújával kezelt s ezért vele szemben óvatosságot igénylő s így korlátozandó állammal szemben.[17]

felemelő ember? Korunk racionalizmusának dilemmái' in *Sodródó emberiség*. Tanulmányok Várkonyi Nándor: Az ötödik ember című művéről. Szerk. Mezey Katalin. Budapest, 2000, Széphalom Könyvműhely, 61–93.

15 Dennis Szabo (Budapest, 1929 – Magog, Québec, 2018) – vö. https://fr.wikipedia.org/wiki/Denis_Szabo –, a világ talán legismertebb kriminológusa mesélt nekem erről 2001-ben montréali tartózkodásom során.

16 Vö. Varga Csaba: Az emberi jogok problematikája. *Társadalomkutatás* 32 (2013) 2, 1–15 (& http://www.vmtt.org.rs/mtn2013/063_082_Varga_A.pdf). Noha a kifejezés Dél-Amerika kegyetlen birtokbavételekor misszionáriusi jajkiáltásban már előfordult, a francia forradalmi s a második világháború utáni felbuzdulások ellenére még fél évszázada is meglehetősen szerényebb volt az emberi jogok perspektívája. Így *Az ember és a polgár jogainak deklarációjá*t (1789) mindenkori alkotmányába foglaló francia gyakorlat ingadozott abban, vajon operatív-e, miben és mennyiben annak bármely tétele – ld. Varga Csaba: A preambulumok problémája és a jogalkotási gyakorlat. *Állam- és Jogtudomány* XIII (1970), 2, 249–307 & http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/vcs.pdf, II. fej., 3. pont: „Az alkotmányi bevezetés kérdése a francia közjogban", 271–275 –, első és történetesen szintén francia teoretikus periodikuma pedig – Varga Csaba: Az emberi jogok új nemzetközi folyóirata [*Les droits de l'homme*. Revue de Droit international et comparé – *Human Rights*. Journal of International and Comparative Law. Éd. René Cassin, I (1968–)], *Jogi Tudósító* (1969), kettős mintaszám, 52–54 – feladatát nem merte látni többen, mint a már kinyilvánított jogok érvényesülhetőségének az állami túlhatalmat kiegyensúlyozó védelmében.

17 Az átmenet és a jogállam kérdései kapcsán vö. Varga Csaba tollából *Jogállami átmenetünk*. Paradoxonok, dilemmák, feloldatlan kérdések. Budapest, 1998, [AKAPrint], 234, [A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának könyvei 5] & http://mek.oszk.hu/14700/14759/, *Jogállami? átmenetünk?* Pomáz, 2007, Kráter, 241, [PoLíSz sorozat könyvei 5] & http://mek.oszk.hu/14800/14850, valamint *Válaszúton – húsz év múltán*. Viták jogunk alapjairól és céljairól. Pomáz, 2011, Kráter, 256, [PoLíSz sorozat kötetei 7] & http://mek.oszk.hu/15100/15175.

Az egyénnek biztosított garanciák úgyszólván telhetetlensége nyilvánvalóan kitermeli azt a mindenekelőtt Amerikában uralkodó látásmódot és közösségi mentalitást, mely a bűnüldözésben, tehát a társadalmi rendfenntartásban is immár csaknem ugyanolyan és tetszés szerint egyik vagy másik félnek drukkoló párküzdelmet érzékel, mint akár a meccseken. És látjuk a további kinövéseket, akár a társadalmi rend a népesség bármely szegmensével szemben megkísérlendő biztosításának napi jogi buktatóiban, akár állítólagos társadalmi szerveződések, mint valójában külágenciák bomlasztásával szembeni ez ideig tapasztalt kormányzati tehetetlenségben,[18] akár olyan egyébként rutinszerűen véghez vihető újraszervezési feladatok világméretűen jogtipróként aposztrofált botránnyá növelésében, mint amilyennek eddig a külhoni egyetemek hazai fíliáinak, a kutatóintézetek státusának vagy éppen egyetemeknek alapítványi formába újrarendezése bizonyult.

Nemzetközi betagozódásunkban eddig talán a legnagyobb kihívás az ország önazonossága megvédésének tétje volt egy olyan korban, amely legalábbis európai uniónk területén bármiféle általunk tett kötelezettségvállalás nélkül nemzetközi szervezetektől egyoldalúan, ám jogi érvény nélkül erőltetetten, különösen a célterületként kezelt Unió országaiba terelt és gyakorlatilag szabaddá tett migrációs beözönlést célozta, egyszerű állami kötelezettségként nemcsak eltűrni mindezt, de egyenesen előmozdítani mindenki másnak úgynevezett emberi joga tisztelete gyanánt – egyedüli jogalapként pedig nem mással, mint a fél évszázada egészen más körülmények közt elfogadott s akkor tényleg minden irányban messzemenő humanizmust tanúsító ún. menekültjog érvényével.[19]

Mi tehát a jog? Felhatalmazás, jogosultságok és kötelezettségek forrása, s rendezett eljárásnak az alapja konfliktus esetén. Embertől az emberért, államot alkotóktól önmagukért, de sohasem akként, hogy kollektív öngyilkossági paktumként szolgáljon.[20] Racionális vívmány, melynek gondolati logikáját az

18 Varga Csaba: Civil szerveződések – állami politikák: Egymásmellettiségek, kapcsolatok, lehetséges torzulások. *Iustum Aequum Salutare* XIV (2018) 1, 133–139 & http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20181sz/07_VargaCs_IAS_2018_1.pdf.

19 Amit az Egyesült Nemzetek Szervezete 1967-es genfi bővítéssel 1951-ben fogadott el, s 1989-ben, ill. 1997-ben hirdették ki magyar törvényként.

20 Varga Csaba: A joguralom és színeváltozásai: Idealizáció, s megvalósulás a hazai, utólagos fejlemények a nemzetközi színtéren, in *Huszonöt éve szabadon*. Gazdaság, politika, jog – Nemzetközi konferencia, 2015. november 14–15. Szerk. Simon János. Budapest, 2016, CEPOLITI, 532–560 & http://d18wh0wf8v71m4.cloudfront.net/docs/wp/2016/2016-12_Varga.pdf.

Amerikai és izraeli tanulmányútjaim nyomán fogalmazódott meg bennem az 1990-es évekre azon komoly állami entitások (akkor látottan pl. USA, Izrael, sőt Csehország vagy Románia) titka feltárásának a szüksége, amelyek rendíthetetlenül tudnak követni nemzetstratégiai prioritásokat. S miközben Antall József kormányzatában a Miniszterelnöki Tanácsadó Testület tagjaként végig követhettem, ahogyan az ország elsője ifjú jogászaitól előkészített csapásokon, tehát a legbizonyosabban jogilag kitaposott utak feltérképezése alapján tette meg lépéseit, ugyanakkor Washingtonban rákérdezhettem az Egyesített Vezérkarok vezérkari főnökétől, Colin Powelltől, hogy személy szerint ő mit tenne egy megsemmisítő csapásra kötelező politikai direktíva esetén. S számomra az államférfiúság csaknem könnyeztető

államkeletkezés ún. szerződési elmélete tárta fel: egyedek lemondása az erőszakról azzal, hogy most már az állam vállalja saját monopóliumaként annak gyakorlását. Aminek megtagadása vagy kudarca esetén elvileg persze visszaháramlik a polgárra az eredeti állapot, vagyis az önbíráskodás.[21]

4. Első tapasztalatok

Vélném, hogy nagyban-egészében a Magyar Demokratikus Fórum kormánya tette, amit tehetett csöppet sem kedvező körülmények között, mindazonáltal – és korántsem csupán külső okok folytán – összteljesítménye igencsak alul maradt az optimalitástól. Talán néhány kiragadott példa is szemléltetheti, hogy miként sáfárkodott az ország sorsával.

A múlttól eltávolodás már érintett problematikájának további vonulata nemcsak az államosított javakért való utólagos kárpótlás, de az állam kezén maradt és főként ipari termelő egységek privatizációja is. Az előbbi megoldását alkotmánybírósági értetlenség terelte kényszerútra, az utóbbi nem védhető útválasztását

példamutatásával válaszolt: hazamenne, imazsámolyára rogyva töprengene az Úr színe előtt, majd órányi vagy éjszakányi vívódás után immár biztonsággal kiadná az általa kiadható egyetlen, élete ethoszát magába sűrítő parancsot – nem tudhatván, hogy másnap vagy idők múltán a haza megmentőjének vagy árulójának a billogját sütik-e majd rá. S egy röpke évtized elteltével már azt figyelhettem végig – az ikertornyok dőltekor éppen Kanada francia fővárosában rekedtem, s hazautazási lehetőség híján vendéglátó barátommal amerikai televíziós híradásokból követtük a megtámadott ország reakcióit –, hogy kizárólag egyenruhások, titkos szolgák és tanácsadók jelentek meg államférfiaik kíséretében, ám soha egyetlen jogász sem. S ezzel mintegy alapmentalitásukról üzentek: a jog kultúránk része, egy velünk. E kultúrában lépünk fel, hogy ellenségünknek visszavágjunk. Ám ha utólag kiderülne, hogy eljárásunkkal szándéktalanul sértettünk jogba írt értéket vagy szükségtelen ártalmat idéztünk elő, rögvest szólítjuk majd jogászainkat, hogy az ebből eredő bonyodalmat tisztességesen rendezzük.

21 Nem véletlen példa tehát, amit Tamási Áron távol eső erdélyi zsákfalvaknál az oda tévedt vagy küldött bajkeverő előbb vagy utóbb bekövetkező sorsáról ír. S az, ami Európában nemrégiben csak Albánia elszigetelt hegyi településein ismert közvetlen eljárás vagy közvetettként a valamikor mindig bekövetkező vérbosszú volt, avagy India, Dél-Afrika és egyebek népeinek öncselekvése a jog hallgatásakor, nos, mindez őskorunkból visszarobbant mára nemcsak kontinensünk *no-go* zónáinak történéseiben, de anarchiába vonta immár az Egyesült Államokat is.

Más irányban és módon, de e reagálásmód kifejeződései a *polgári engedetlenség* valós esetei. Ld. – az ún. taxisblokádot kivonva ennek fogalomköréből – Varga Csaba: Polgári engedetlenség: Jogfilozófiai megfontolások s amerikai tanulságok a jog peremvidékéről, in *A polgári engedetlenség helye az alkotmányos demokráciákban.* A Bibó István Szakkollégium 1991. március 9–10-i konferenciájának előadásai és vitája. Szerk. Csapody Tamás & Lenkei Júlia. Budapest, 1991, T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., 158–163 [Twins Konferencia-füzetek 2], & in http://mek.oszk.hu/14700/14759/, 93–100, ill. – az ún. kordonbontást ennek körében értelmezetten – Varga Csaba: A polgári engedetlenség és az erkölcs szava (Különösen visszás, ha a morális lázadás gyakorlását a közhatalom birtokosa minősítgeti). *Magyar Nemzet* LXX (2007. február 8.), Vélemény, 6 & http://mandiner.hu/cikk/20170615_varga_csaba_a_polgari_engedetlenseg_es_az_erkolcs_szava_2007.

pedig mindenkori felelősei arra a korábbi rezsimtől örökölt társasági törvényre kenték, aminek nyilvánvalóan lehetséges megváltoztatására viszont kísérlet sem történt. Visszafelé mutogattak, pedig egyik jogászminiszterünk volt az utolsó szocialista alakulatban privatizációs kormánybiztos, majd másik jogászminiszterünkkel az Állami Vagyonügynökség igazgatótanácsi vezetője. S mi derül ki gyakorlatukból egyebek közt? A privatizációs dokumentumokban kikötött azon időtartam rövidsége, amelynek keretén belül az új tulajdonostól vállalt ígéretek és kötelességek még egyáltalán számon kérhetők – pontosan úgy, mint ma, amikor túlságosan is visszatérően kerül napfényre a tény, hogy az Európai Uniótól falusi turizmus fejlesztésére igénybe vehető források voltaképpen közcélt egy pillanatra sem betöltő magánberuházásokra vétetnek túlságosan is gyakran büntetlenül igénybe, miközben az ellenőrzés apparátusát és szigorát ki sem építették. Az átalakulás idejének rengeteg gyárbezárása pedig mintha valamiféle nemzetközi *mainstream* úgyszólván tankönyv ízű sablonszámítása alapján történt volna, érzéketlenül az országot mára gyakorlatilag átalakító másodlagos, bár súlyában csaknem felmérhetetlen veszteségre, a tömeges munkanélküliségen túl a cigányproblémára s – ebben is – egy önmagát a köz számára gyakorlatilag úgyszólván feleslegesnek tudó, amennyiben termelő munkának idővel még az emlékét is maga mögött hagyó széles társadalmi réteg éppen rendszerváltóink által történő mesterséges előállítására.

És a lelki, szellemi és tudás-jövőnk szempontjából oly alapvető *ecclesia/academia/universitas* helyzete? Nos, amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának titkára a hamarosan megbukó kommunista rezsim vége felé beszámolt szovjet gazdáinak arról, mire s merre jutott a magyar testvérpárt, pontosan e területek helyzetéről már csak sajnálkozását fejezhette ki, mondván: meggondolatlan liberalizációjuknak köszönhetően túl korán kaptak túl sok autonómiát pártunktól és kormányunktól ahhoz, hogy ma hazánkban úgymond az utolsó mozdulatlan és mozdíthatatlan, mert általuk immár elérhetetlenné lett sztálinista zárványokként maradjanak fenn. S láss csodát: habár Antall József egyik legrégebbről ismert (mert lépcsőházi szomszédként megismert) minisztere tele bőrönddel érkezett haza Németországból, bő dokumentációval, mint követhető mintával pontosan e szférák radikális átszűrést követő újraindításáról, a miniszterelnök mégis tárcaképviselő minisztere oktatásügyi és akadémiai törvény-elgondolását fogadta el, s lett mindebből a már az MSzMP által látott siralom zökkenőtlen továbbélése.[22]

22 Akadémiai intézeti szobatársam, a magyar anyától születetten Kijevből áttelepülő Masenkó Viktor (1950–2019) – vö. https://jog.tk.mta.hu/hirek/2019/04/elhunyt-egykori-kollegank-masenko-mavi-viktor – tolmácsolt Berecz János (1930–) e találkozásán s mesélt nékem erről. Pungor Ernő (1923–2007) tárca nélküli miniszter e radikális, de szükséges szándékáról sokat beszélt nekem, magam pedig saját szerény lehetőségeimmel élve feljegyzésben s előszóval kíséreltem meg miniszterelnökünknél támogatni ezt az opciót Mádl Ferenc (1931–2011) miniszter, akkor már negyed évszázada kollegiális közelségből adódó barát sima átmenetet biztosító törekvésével szemben.

Egészében tehát, ha a rendszerváltás első kormányának radikalitására gondolok, csakis az őt befogadó párt némely országos gyűlését tudom visszaidézni, amelyeken bár a párt vezetőjeként miniszterelnökünk természetszerűleg részt vett, ám akkor, amikor az igazi magyar vidékről, kisvárosokból s falukból érkezett eredeti MDF-es honatyák egymás utáni heves felszólalásában és illő, majd egyre ingerültebb számonkérésében a kárpótlás vagy a Jusztícia-követelés ellaposodása, majd kisiklatása került terítékre, egy-két sorral hátrébb ülve döbbenten érzékelhettem, hogy legendás figyelmű miniszterelnökünk még percekre sem követve a személyesen hozzá szólókat, éppen Csoóri Sándorral vidulnak egymással félhangosan megosztott vicceken. A folyamatos kitérő taktikázás végül már arra késztetett, hogy tanácsadó testülete tagjaként egy külön feljegyzésben emlékeztessem őt arra az ő személyes ifjúkorában bekövetkezett egyik váltóállító pillanatra, amikor Bibó István már 1947-ben az átmeneti idő feladatát nem a „kapitalizmus vagy szocializmus" alternatívái közti választásban, hanem elsődlegesen – tehát ezt megelőzően – egy politikai kultúra kialakításának szükségében fogalmazta meg, hogy annak birtokában e választás majd megfontoltan megejthethessék.[23] Utópizmus volt-e ez, vagy árulás? Nyilvánvalóan nem nekem kellett e kérdésfeltevésre válaszolnom, de az atombomba-ledobás korabeli amerikai dilemmáját azért miniszterelnökünknek felhozhattam: habár előre tudott volt számukra sok ezer személyében ártatlan ember kegyetlen halálú áldozattá válása, de a hadvezetőség szerint az adott pillanatban ez sokkal több amerikai élet megmentését biztosíthatta dzsungelek kegyetlen bozótharcában történő elvesztésükkel szemben. Márpedig bármily elmondhatatlan szörnyűség is egy így megfogalmazható dilemma, mindazonáltal szimbolikusan megerősíteni látszik Machiavelli igazát: ami megteendő, mielőbb megteendő, mert később már csak sokkal nagyobb áldozattal vívható ki ennek akár csak csorba töredéke is. S ez bizony üzenetértékű a gyökeres lépesek szüksége és az ügyes sakkhúzásokkal történő pillanatnyi veszélyelhárítás, ám a mérgező helyzet mindazonáltal tudatos fenntartása közötti nehéz választásokban.

Sajnos ugyanerre az időre eredeztethető a mandátum lejártát vagy éppen a bekövetkezett bukást követő lehető legtárgyilagosabb önkritikus elemzés megtagadásának, azóta úgyszólván normatív gyakorlattá lett szokása is – amely számbavételnek nyilvánvalóan nem önsanyargató célzatú, de a nemzet iránti felelősségből adódó követelménynek kellene lennie a jövő számára a hibákból tanulás, a tapasztalatok átadása, és ezzel – átvitt értelemben – a mindannyiunkra kiterjedő országnevelés jegyében.

23 Pedig Erdei Ferenc már a legkorábbi pillanatban – *Demokrácia* (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem [1945]) 207 – kifejtette: „a harc és az átalakulás a lényege a mi demokráciánknak", aminek közegében ráadásul „nemcsak az ember személyes jogai, szerzett jogai és tulajdona szenvednek elég sűrűn sérelmet, hanem maga a jog, a törvények is."

5. Tapasztalatok a Fiatal Demokratákról

5.1. Kezdetek

A Fiatal Demokraták első kormányalakítását lehetővé tevő országgyűlési választás fordulójában sajtófelkérésre megkíséreltem felidézni az érintett Bibó-kollégisták valahai tanáraként az akkor még huszonévesek szellemi arcképét, melyben meghatározó jellemző számomra a tiszta lapról, csaknem *tabula rasá*ról indító racionális igényű, mindenekelőtt megtanulhatóan számukra átlátható absztrakt fogalmiságokra támaszkodó építkezés volt.[24] Merthogy ők ezen korukban magát a történelmet s benne a tényleges életet szintén így nyerhető sémák szerint fogták fel.[25] Politikai indításukat ezért aligha jellemezhette más, mint elvi-doktrinális következetességre törekvő liberális eszmény,[26] mely elvont fogalmi sémák szerinti építkezésével – függetlenül az utóbb ugyanilyen szinten

24 A politikát választották – tudósok is lehettek volna. Varga Csaba egyetemi tanár emlékezése a Fideszt megalapító tanítványairól. *Vasárnapi Hírek* 14 (1998. május 17.) 20, Háttér: 1 & 7. Személyes beszélgetéssel bővítve ezt használta fel Pünkösti Árpád: *Szeplőtelen fogantatás.* Történelmi szociográfia. Budapest, 2005, Népszabadság Rt. 2005, 525 művében; vö. még Hont András: *A bajok eredete. Mozgó Világ* XXXII (2004) 9 & https://epa.oszk.hu/01300/01326/00079/10sztereo2.htm.

25 Beszélgetéseinkben számomra folyvást kudarcélményt jelentett, hogy elsődleges mesterükként rendíthetetlenül a heves vérmérsékletű fiatal kommunistából a későbbi Szabad Demokraták egyik háttér-ideológusává lett Hanák Péter (1921–1997) (vö. http://epa.oszk.hu/00000/00003/00017/007-012.html) történelemszemléletére alapoztak. 1985 tavaszától megjelenő *Századvég* folyóiratukban példaadóként Ady Endre, Jászi Oszkár, Szabó Dezső, Babits Mihály, Szekfű Gyula, Németh László, Bibó István alakját választották. 1989 márciusában, Michiganből visszatérő látogatásai idején, New Havenben sok órán át meséltem az akkor nemrég még tanítvány Szájer Józsefnek a magyar történelem kulcskérdéseiről s így előbb-utóbb a közeljövőben szükségszerűen újra felbukkanó buktatóiról úgy, ahogyan magam láttam (s amiket utólag ők is megtapasztaltak); ámde akkor mindez irracionálisnak, felfoghatatlannak, s így jószerével nem is megértendőnek bizonyult számára. Nem véletlen, hogy orgánumukként a *Századvég* 1990/2. számát akkori politikai krédójukként a „Népiek és urbánusok – egy mítosz vége?" összegző címmel egyszerűen „az értelmiség által artikulált", ám „végóráit élő", saját elviségükben általuk jószerével tudomásul sem veendő irracionalitás gyanánt érzékelték.

26 Ilyen volt a Zétényi–Takács-féle törvénykezdeményezés 1991. október 15-i parlamenti vitáján Orbán Viktor tömör állásfoglalása (136. ülésszak 107. felszólalása in https://www.parlament.hu/naplo34/136/1360107.html) és Szájer József néhány héttel későbbi konferencia-dilemmázása (https://mek.oszk.hu/01900/01987/01987.htm#9, II. fej., 3. pont), amik legalább elviek voltak, s bár elutasítóak, de a Szabad Demokraták Szövetsége és háttér értelmisége megnyilatkozásaitól eltérően nem hazug módon ellenvádaskodók vagy kisiklatóak.

Színfolt-többletként talán megjegyezhető, hogy Kónya Imre és Pető Iván 1991. november 16-i igazságtételi vitájában (ld. https://konyaimre.hu/videok/konya-peto-vita) a FIDESZ soraiból jelölt mai legfőbb ügyész Polt Péter még a Szabad Demokraták Szövetsége hátterében volt jelen, míg pártelnöki tanácsadók ezen időszak első pillanatától kezdve olyan kiválóságok voltak, mint Bencze György (1941–2006) https://hu.wikipedia.org/wiki/Bence_György és Kovács András (1947–) https://hu.wikipedia.org/wiki/Kovács_András_(szociológus).

bekövetkezett, pontosabban tudatosan vállalt konzervatív fordulattól – még nem kevés ideig gondolkodásuk meghatározó mintája maradt.[27]

Az előző pontban látott nyilvános önkritika-hiány a későbbiekben is úgyszólván meghatározóvá lett. Amikor például a Nemzeti Emlékezet Bizottsága összegezte a múlttal szembenézés s az igazságtétel elmaradásának folyamatát, főhibásként az ebben történetesen éppen kötelessége szerint eljáró Göncz Árpád neveztetett meg a kormányzat részéről.[28] Korántsem véletlen így az sem, hogy a kommunizmus összeomlása óta eltelt harminc éves jubileumi idő szervessé tett múltvisszaépítése gyakorlatilag átalakult az első négy év úgyszólván kritikátlan MDF-adorálásává. Mindez máig a történelmi visszatekintésben őszinteség-hiányt, de legalábbis szándékos kibeszéletlenséget eredményezett, közelmúltunkról így elhallgatások, tények közti összefüggések elmosását egyaránt.[29] Miközben – számos kutatónak hála – születnek monografikus feldolgozások az elmúlt harminc év számos vetületéről, a voltaképpeni tudományos előrelépés hiánya pontosan azon oldalakról a legszembetűnőbb, amik pedig pontosan ennek ösztönzésére jöttek létre: a rendszerváltás történetének (is) szentelt két közalapítványi intézménynél, valamint a harminc év megünneplése bő finanszírozású egész kormányzati projektuma eddigi gyér és szűkkörű teljesítményében.[30]

27 Erre példa az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára szétzilálásának szándéka azon felütéssel, hogy keletkezése – mintha ebben bármennyire is különbözött volna a világ bármely más történelmi gyűjteményétől – „nem jogállami" eszköztárú volt. A történet időrendjéből csakis úgy rekonstruálhatom, hogy ennek előrehaladó menetét a *Magyar Nemzet*től sértően visszautasított ‚Volt-e egyáltalán szocializmus?' *Népszabadság* LXX (2012. március 22.), 69/2, 12 [Fórum] http://nol.hu/velemeny/20120322-volt-e_egyaltalan_szocializmus_ című írásom szakította meg.

28 *„Az nem lehet ugyanis, hogy súlyos bűntett ne legyen büntethető."* Jogi fejezetek a magyarországi igazságtétel és kárpótlás történetéből. Szerk. Máthé Áron. Budapest, 2017, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 436 & https://kiadvanyok.neb.hu/asset/php8tloMY.pdf kiadványának bemutatása alkalmával parlamenti alelnökként Gulyás Gergely ekkor nyilatkozta, hogy a történelmi felelősség Göncz Árpádé és a Sólyom László elnökölte Alkotmánybíróságé, ámbár köztársasági elnökként való egész működése fényében az előbbié úgymond a súlyosabb – noha a Zétényi–Takács-féle törvény széleskörű (s természetszerűleg a FIDESZt is magában foglaló) parlamenti és politikai, a jogra minduntalan elsődlegesen hivatkozó vitatottsága folytán a köztársasági elnöknek ez egyenesen formális kötelessége volt. Ld. pl. még https://neb.hu/hu/az-nem-lehet-hogy-sulyos-buntett-ne-legyen-buntetheto, valamint https://hvg.hu/itthon/20170912_Goncz_bunos_De_akkor_bizony_bunos_Orban_Ader_es_Kover_is és https://24.hu/belfold/2017/09/13/orban-viktor-a-kormanypartok-lehetetlenne-tettek-az-igazsagtetelt/.

29 Aminthogy ugyane tárgyban a volt frakcióvezető Kónya Imre mai visszatekintésében az Ellenzéki Kerekasztal többi pártjának támogatását hiányolja – https://dev.hang.hu/belfold/2020/03/28/nagyon-optimista-voltam/ –, miközben éppen saját miniszterelnöke és kormánya nem vállalta fel annak kezdeményezését; ezért is lett a törvény magános kimunkálójáról és beterjesztőjéről elnevezve, s ez adhatott az Alkotmánybíróság számára is megfontolandó alapot, hogy egyáltalán miként járjon el.

30 S a tudomány alázata mindebben végképp nem jelent meg, hiszen annak elsődlegesen történelmi szövegkorpusz-összeállításokban és analitikus bibliográfiákban kellett volna megjelennie.

Különféle olykor elvi, de leggyakrabban gyakorlati lépésekben azóta is – mintegy saját múltjuk foglyaként, egykori mentalitásuk valamelyest változatlan őrzőjeként – erősebbnek érzem a formális intézményekben történő gondolkodást, nem ritkán ahelyett, hogy társadalmi valóságunknak a teljes mélységében való feltárása megtörténnék, s nem utolsó sorban ezzel tevékenységüket is megalapozhatnák. Mintegy szimbolizálja ezt az állapotot jogállami átmenetünk lezárultának immár többszörös legfelső szintű proklamálása, hiszen jogszemlélete summázataként Sólyom László tudatta még pár évtizede a közzel, hogy már régen nincs hová átmenni, hiszen a jogállami átmenet abban a pillanatban lezajlott – merthogy addig a pillanatig zajlott –, midőn az ezáltal hazánk ideiglenes államfőjévé letten Szűrös Mátyás 1989. október 23-án az Országgyűlés erkélyéről kikiáltotta a Magyar Köztársaságot.[31] Mai miniszterelnökünk pedig első kormányzati periódusának félidején nyilvánította hazánkat immár rendes építkezésű, a jogállami átmenet feladatait immár bőven teljesített s így bízvást maga mögött hagyó országnak.[32]

Gazdagnak láttatjuk magunkat, komoly tartalékokkal és igen számos tekintetben valóban gigantikus fejlődési ütemmel, de sajtónk, sajnos egyre eltökéltebben, kevésbé az ország alakulásának és állapotának, mint inkább pártharcainak tükre, s a közös építkezés, így az alkotó értelmiség bevonásának még az igénye sem jelenik már meg benne; az oknyomozó újságírás jobbára csaknem tetszhalottként leledzik, hacsak egy-egy a politikai küzdelemben is adunak bizonyuló tényanyagra vagy helyzetre bukkanás az adott lehetőség kihasználására nem aktiválja;[33] és a szociográfia, mely az 1930-as években, a világgazdasági válság ellenére megszületett s virágzásnak tudott indulni Magyarországon és Erdély magyar írástudóinál egyaránt, majd az 1970-es években ismét szárba szökkenhetett a társadalmilag egyik legfontosabb műfajként hazánkban, nagyszerű, bár csekély sikerű mai kezdeményezéseknek is a perifériára szorításával – „Pedig a szociográfiára talán soha nem volt nagyobb szükség, mint a több éve tartó és a társadalmat alapvetően átrendező változások közepette"[34] – ma legfeljebb agonizál.[35]

Országunkban a dolgok jobbára megesnek. Mindeközben a Széchenyi megénekelte sokezernyi „kiművelt emberfő" mind tétlen – mert ami megesik, már régóta nélküle és kívüle esik. Hiába vélte az országújító gróf két évszázada,

31 In *Constitutionalism in East Central Europe*. Discussions in Warsaw–Budapest–Prague–Bratislava. Ed. Irena Grudzińska-Gross. Bratislava, 1994, Czecho–Slovak Committee of the European Cultural Foundation, 51.

32 http://2010-2015.miniszterelnok.hu/beszed/orban_viktor_beszede_a_kdnp_valasztmanyi_ulesen (2010. december 18.).

33 Ld. https://k-monitor.hu/eszkoztar/szakertok/oknyomozo-ujsagiras.

34 A *Magyarország felfedezése* bő évtizede született kiáltványa vallja ezt teljes joggal, ld. http://mentalmap.org/mao/.

35 Ld. pl. https://magyarorszagfelfedezese.hu/ és https://www.kortarsonline.hu/general/irodalom-toth-pal-peter-letenyei-laszlo.html.

hogy „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma”,[36] mai országújítók már nem élnek e lehetőséggel. Tudástársadalom vagyunk-e még? Vagy csupán voltunk? Netalán azzá válni pusztán csak akartunk? S valami más költözött a helyébe?

5.2. A ma történései

A szó legszorosabb értelmében honmentő, a népességet megtartani igyekvő, a gazdaságot felvirágoztató, munkaalapú társadalmat teremtő s ezzel produktív országeszményt megtestesítő,[37] mindannyiunk által látott és élvezett teljesítmény őszinte elismerést érdemel – és érdemelne a pillanat érdekén felülemelkedni képes minden erő részéről egyaránt.

Bármennyire nem látványos vagy közvetlenül szembetűnő, a politikai korrektség hazugságaival szemben elismerendő és a közmorál alapjait visszaépítő tett a ma elhiteltelenedett politikai diskurzusok nyelvi játékaival szemben a szavak hitelének visszaállítása. Nos, az Amerikai Egyesült Államokban nemcsak az *America first!*, de a *National Interest*[38] is egyértelműen felvállalt politikai választás; hazai hagyományunkban ezt régiesen a ’nemzeti öncélúság’ fejezte ki. Ám hívószóként a két háború közti történelmünkben s különösen Gömbös Gyula politikai programjának élén erősen vitatottá és megosztóvá lett;[39] azonban mint irány, viszonyítási pont jelzése az elnemzetietlenítő kommunista internacionalizmussal s ennek kozmopolitizmussá alakultságával szembeállított ellenfogalmat rejt magában, mely ma vállalható értelmében éppen nem jelent többet, mint önmagunk elfogadása és továbbépítő törekvése saját, önálló és képviselendő értékként történő újratételezését. Tehát nem többet vagy mást, mint amit a *US exceptionalism* mindig is magában foglalt; amiről világbirodalmisága tudatában és biztonságérzetében Sir Winston Churchill szintén vallott, csakis mindenkor saját véreiért cselekedvén; ám amiről nyelvi kultúrájuk viszont

36 Gróf Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830, Trattner…, in https://mek.oszk.hu/06100/06132/html/hitel0009.html.

37 Például Mátyás Lászlónak a saját gondolatkörében bizonyára megalapozott véleményével szemben – https://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2015/01/07/illiberalis_vs_liberalis/ – számomra a munkaalapúság mint kategória a fenti gondolatkörben nem a tudásra alapozottság, hanem a segélyezésben kimerülő önpusztító áljólétiség ellentéte, s ezzel a rendszerszintűként kormányzatainktól előállított tömeges munkanélküliségben felnövekedett, munkát immár generációk óta nem ismerő rétegek felemelésének egyetlen lehetősége.

38 A folyóirat 1985-ben a neokonzervatívizmus atyjaként ismert Irving Kristol (1920–2009) kezdeményezésére indult; vö. https://en.wikipedia.org/wiki/The_National_Interest.

39 Fülep Lajos: Nemzeti öncélúság (1934) in http://www.meridiankiado.hu/node/217, https://hafr.blog.hu/2020/02/01/sulyosan_artalmas_gondolatunk_a_nemzeti_oncelusag és https://civilhetes.net/sulyosan-artalmas-gondolatunk-a-nemzeti-oncelusag?qt-555_teszt=0&qt-quicjtab_2=1, és így tovább.

– éppen mert mi másnak gondolták volna magukat, ha nem maga az egyetemes emberi megszemélyesítőjének és mintájának? – már nem szólott.[40]

Ugyanakkor viszont a társadalom belakásáról, vagyis nemzetünk érzelem- és gondolatvilágának alakulásában történő alkotó részvételről, a hazaszeretet s benne a nemzeti büszkeség egészséges mértéke beültetésének és megerősítésének lehetőségeiről, egészében a szellem alkotó világa, a művészet és főként a tudomány honi érdekű felhasználásáról ez a politikai erő nemigen gondoskodott. Az 1998-as államtitkárból hamarosan miniszterré, majd akadémiai elnökké lett fizikust tanácsadóként is, politikai barátként is folyvást arra próbáltam ráébreszteni, hogy rendszerváltásunkhoz lényeges vonásaiban megújult társadalom- és bölcsészettudomány kell, mert a bennük foglalt diszciplínák ideológiák össztűzében épülnek, így az átalakítás elhanyagolása egymásra halmozódó torzulásokkal olyan az Alaptörvényben kodifikált alapértékekkel ellenséges átállítódást eredményezhet, aminek későbbi rektifikálása vagy pótlása esetleg már szőnyegbombázásszerű durvaságot igényelne. A legerősebb érvek is leperegtek például a kutatóink kimagasló tudományos munkásságát amerikai (a természettudományokban persze jogos, egyéb területeken viszont kontraproduktív, mert eleve a kérdéses fórumok irányvételének megfelelést feltételező) publikációs jelenlétben mérő (az utóbbi területekhez viszont ártatlanként nemigen konyító) akadémiai elnök önbizalmáról. Neki sem, de a mögötte rendíthetetlen kormánynak sem volt érzéke sem a fentiek, sem annak belátásához, hogy számosság helyett a mindenkori közösség minősége tesz inkább vagy kevésbé erőssé valamennyiünket. Ehhez pedig az szükséges, hogy felépítsük a mindennapos *socialisatio* és a többnyire alkalmi *educatio* folytonosan egymásba

40 Röviden szólva, e vezető angol kultúrákban (s ugyanígy a *gloire française* önimádatában) kizárólag az mentesül a nacionalizmus partikularizáló bélyegétől, aki őket fogadja el az univerzalizmus képviselőjeként. Nem véletlen hát, ha angol nyelven a hazához történő bármiféle kitüntetett viszonyulás „nacionalizmus", a 'patriotizmus' kifejezését viszont leginkább önmaguknak tartják fenn.

Az Egyesült Államokban a kollektív jogok képzete és elképzelhetősége egyszerűen hiányzik. Emlékszem, 1993-ban olyan küldöttség jött tárgyalni a Szabad Európa Rádió magyar adásának beszüntetéséről egyebek közt a Miniszterelnöki Tanácsadó Testülethez, akiknek Erdély magyarsága kollektív jogfosztásáról hallván szemük sem rebbent, ám mondanivalónkra ráébredve rögvest ráhibáztak tudatlanságukra – egyáltalán nem érezve át semmiféle különbséget abban, hogy mi őslakos ezeréves államalkotókról beszélünk, míg bennünket hallván ők csak szörnyülködtek: „Isten ments, hogy kollektív jogok legyenek, hisz feministáink is, Kalifornia spanyolajkúi is rögvest önálló köztársaságért kiáltanának!"

A szemléletformálódás különös szituáció-meghatározódásainak példája a szellemi horizont eltérő alakulása a tengeri és nem tengeri népek mentalitásában (Carl Schmitt teoretizált ebből), avagy egyszerűen a nagy birodalmak s a kis országok gyökeres különbsége, legalábbis az előbbieknek a politikai berendezkedéstől nagymértékben független közös meghatározottsága például bürokrácia, rendfenntartás és köznevelés területén az USA-ban és a Szovjetunióban – amint ez legalábbis mindennapos megtapasztalásokban leszűrődött számomra számos moszkvai látogatásom és féléves amerikai tanulmányutam (Yale University) alkalmaival.

növekvő kölcsönhatását, s ezért művészettel, tudománnyal egyaránt tennünk kell azért, hogy a nemzeti létünkkel azonosulás, a hazaszeretet érzelmi kultúrája és a hazáért tenni akarás kiteljesedhessék.[41]

A jelen kormányzati ciklusnak a végre e tárgyról is szóló programja így hangzott: eddig szakaszosan munkálkodtunk a közös hazán – először intézményeket építve, majd a gazdaságot újraszervezve, most pedig a voltaképpeni kulturális belakás következik. Ez azonban egy egyébként megbocsáthatatlan mulasztás pótlására tett ígéretnek tetszik inkább, semmint hogy tudatos előzetes szervezés terméke lenne. Vagyis ez a jelen kormányzati ciklus félidején túl még alig megkezdett s átgondoltnak és kellően radikálisnak sem vélhető megfogalmazás leginkább önbecsapás, felelősség-alibi, hiszen a társadalmi mindennapokban zajló folyamatok a mindenkor adott *hic et nunc* helyzetek kölcsönhatásaiban szervesülnek egymással. Azaz semmiféle szakaszosságra nincs mód, bármiféle akár véletlen irányvétel fikszálódására[42] azonban – amint ezt a jelenleg is sajnálatosan fennálló állapotok tömege és idővel nyilvánvaló eszkalálódása mutatja – igen;[43] s ez a szakaszosságban esetleg bízó voluntarizmust biztos kudarchoz vezetheti.

41 Varga Csaba tollából: Bölcsességtől a tudásig és vissza: Nemzeti lét, önazonosság, emberi teljesség mint vállalkozás, in *Kőrösi Csoma Sándor – A magyarság rétegei*. Szerk. Szőcs Éva & Gazda József. Kovászna, 2020, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, [Kőrösi Csoma Sándor, 26], 85–105 & https://drive.google.com/file/d/1hNzQ2eUKUISKWxEW75nHsBbAgr8_Y0WK/view és főként „Természetből és természetesség szerint": Vázlat megmaradásunk elemi alapjaihoz, in *Kőrösi Csoma Sándor – Sorskérdéseink*. Szerk. Gazda József & Szőcs Éva. Kovászna, 2021, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, [Kőrösi Csoma Sándor 27] [sajtó alatt] & https://csomaegyesulet.hu/termeszetbol-es-termeszetesseg-szerint/.

42 A „mesekönyv" botrányának egy a kormányzathoz közel álló sajtó által szokásosan lenézett ellenzéki erő politikusától és egyben magyar családanyától történő kirobbantása után közel egy hónappal jelent meg az első komoly háttér-publicisztika – Krómer István: Erőszakkal elhallgattatni, ill. Cserép Csongor: Coming out tetemrehívás után. *Magyar Nemzet* LXXXIII (2020. október 19.) 245, 11 –, melyből az első a másneműségek erőszakos és puccsszerű amerikai, majd nemzetközi elismertetését világította meg a köz előtt, a második pedig kimutatta, hogy a hazai szakmának legfeljebb mintegy 8,5%-a állhat e mögött. Vagyis kisebbségek terrorja ott, amerikai kivívásában, és itt, mai aktualizálásakor. Személy szerint azonban ideologikus válaszainkban szabadok vagyunk – s az már részben a tudomány kérdése, részben a szakmai szerveződés milyenségéé és alakíthatóságáé, hogy maga a hivatás miféle protokollokkal él. A botrány tehát már jó ideje gyűrűzik, a lényegről azonban még senki sem beszélt. Ez pedig az, hogy alkotmányos rendünkben az államtól szervezett, finanszírozott és fenntartott, alkotmányos értékeink tiszteletét megkövetelő oktatási rendünkben milyen orvostudományi és pszichológiai útravalóval batyujukban bocsátják útjukra az idevágó kérdések jövendő professzionistáit. S erről egyelőre semmit sem tudunk.

43 Amikor az új gazdasági mechanizmus kudarca után az 1980-as évek kezdetén Kulcsár Kálmán akadémiai intézetigazgatóként a jog eszközén keresztül kísérelte meg a jog valamelyes humanizálását, magam Lukács György posztumusz ontológiájának tanulságaival – Varga Csaba: *A jog helye Lukács György világképében*. Budapest, 1981, Magvető, 287 [Gyorsuló Idő], & http://mek.oszk.hu/14200/14244/ alapján Varga Csaba: Makroszociológiai jogelméletek: a jogászi világképtől a jog társadalomelmélete felé. *Szociológia,* 1983/1–2, 53–78 (& https://mek.oszk.hu/14300/14393/14393.pdf, 234–281) – kíséreltem meg barátként segíteni néki; ennek

S hiába áll jogászokból, ráadásul saját tanítványokból a ma kormányzó politikai elit csúcsa, tettrekészségük túl gyakran még mostanában is utólagos, igazi hatékonyságot nélkülöző kármentő rögtönzésekben merül csak ki – akár a Szabad Demokraták Szövetsége határtalanul kreatív közösségbomlasztó szellemében egykor beültetett aknák jogi kivédését biztosító hatástalanításról,[44] akár lényegében külföldi ügynökségek úgyszólván tetszés szerinti grasszálásáról, jogrésekbe kapaszkodó rendszerszintű támadásáról legyen is szó.[45]

fényében ti. a társadalmi mozgásfolyamatokba kellően tervezett váltóállítások beékelésével akár alig érzékelhető finom változások meghatározott rendben történő egymásra építésével akár robbanásszerű eredményt is kiválthatunk. Nos, amire ma színházművészet, lélektan tömbszerű ellenségességeként, sőt nyilvánvaló többséget terrorizálni képes erejeként rádöbbenhetünk, csupán három évtized mulasztásának talán még első és legszelídebb forrponton megnyilvánulása, amit nyilvánvalóan sokkal durvább, kiterjedtebb és fenyegetőbb megnyilatkozások fognak még követni. S persze annak is kifejeződéseként, hogy hiába tájékozódik a kormányzó elit közvéleménykutatási és választási számadatokból, minden realitása ellenére ez mégis puszta virtualitás, amennyiben a mélyben zajló folyamatokról, azok irányáról s főként logikájáról fogalma sincs, hiszen a társadalmi valóság mindenkori feltérképezésére sem eszközt, sem intézményiséget immár kormányzása tizenöt éve tanulságaként sem teremtett.

44 A Central European University, a külföldről finanszírozott alapítványokat illető rendteremtés, az akadémiai kutatóintézetek, az ún. börtönbiznisz és Gyöngyöspata, valamint jelenleg a Színház- és Filmművészeti Egyetem vagy a legkisebbjeinkre irányuló „érzékenyítés" példáiban kicsúcsosodó botrány és a még várható – bármiféle esetleges kormányzati erélytelenségtől nyilvánvalóan csakis bátorított – továbbiak bizony nem véletlenek műve, hanem ugyanezen harminc év terméke: kormányzatainknak a saját dolgaik mentén logikus önérlelődése *és* az egyidejűleg érzéketlenített, mert konfliktuskerülő kormányzati tunyaság egymásra halmozódásának, s bizonyos forrponton szükségszerűen bekövetkező robbanásának a kifejeződése.

Szubjektíve, belülről, netalán részesen átélő aktorként bárki találhat mentséget saját vagy kollektívája nemtevésére. A minden egyes elemét külön-külön is magában foglaló összességről azonban ez nem mondható el. Hiszen elvi éllel kimondható: egészében a kormányzat az, amelyik objektíve és teljességgel felelős bármely tettéért és bármely tettnek elmulasztásáért, és ezzel végső fokon az országban beállott – mert beállhatott – állapotokért. Ld. Varga Csaba: Mi a jog? És kié a jog? Jog és simulacrái: Versengés belülről s kívülről a jog meghatározásáért, in *A jog többrétegűsége*. Szerk. Tóth J. Zoltán. Budapest, 2020, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 254 [Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXX], 33–46; A jog és simulacrumai: Jogon belüli és kívüli versengés a jog meghatározásáért. *Iustum Aequum Salutare* XVI (2020) 2, 87–99 & http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20202sz/04_VargaCs_IAS_2020_2.pdf.

45 Megjegyzendő, hogy mai köztudomás szerint az I. világháború kiprovokálása közvetlen okként a mai NGO-hálózati típusnak akkor megfelelő pánszláv összehangolt tevékenységek eredménye volt, az ország feldarabolásának pedig idejekorán kezdve jól szervezett – s ellenhatást akkor is nélkülöző – emigráns propaganda ágyazott meg. Azoknak még érthető partikuláris céljával szemben a ma dühöngő negatív indulat talán legjobb felfestése (együtt a szervezkedés irányainak állandóságával) érdekes módon a bolsevizmus friss élményének hatására közel egy évszázada született írásokban – pl. Mályusz Elemér: *A vörös emigráció.* [*Napkelet* IX (1931)]. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006, Attraktor, 198, [Historia incognita 1:19], és Oláh Gusztáv: *Politikai psychopathák*. Különlenyomat a „Népegészségügy" 1922. évi 19–20. számából (III. évfolyam, 676–685). Budapest, [1922], Eggenberger…, 12 – található. Ez tételi

5.3. A jövő kilátásai

A valahai Miniszterelnöki Tanácsadó Testületben még abból indult ki gondolkodásunk axiomatikus alapként, vajon mennyi garantált időnk van arra, hogy a megteendőket valóban meg is tehessük, s ennek figyelembevételével igyekeztünk alakítani stratégiát és taktikát egyaránt. Ehhez képest ma központi kormányzatban és a kiágazásai által létrehozott egész hatalmas intézményi komplexumban egyaránt zavartalan és rutinná lett kényelem az úr, s a legnehezebben megoldható legkényesebb ügyekben is puha és ráérős jogásziasított problémakerülések zajlanak leginkább. Emlékeim sugallják, hogy míg mi mindabban, amiről tűnődtünk s aminek létrejöttében megpróbáltunk segíthetni, az akár legrosszabb *scenario* bekövetkeztére is számítva produktumaink visszavonhatatlanságának a biztosítására törekedtünk, egyaránt élve intézményesítéssel és/vagy lehető előfinanszírozással;[46] míg ezzel szemben nyolc évvel a mi bukásunk után a FIDESZ úgy hagyta ott a kormányrudat, hogy bizalmas bevallások szerint minden projektumuk üres zsebbel az új hatalom kényére-kedvére kiszolgáltatott maradt.

Nos, tudván jelenünk[47] és jövőnk törékeny esendőségéről, vajon mi marad meg a nemzetféltő, országunk státusát konzervatív eszményben emelni kívánó, és mind gazdaságilag, mind nemzete teljességében nemcsak újraszervezést, de kétségtelen és európai összevetésben is kimagasló fellendülést eredményezett, immár ötszörös ilyen irányú kormányzati erőfeszítések ma még élő teljesítményéből?

fel aggódó kérdésként: amennyiben élne némi éberség is különféle védelmi szolgálatainkban, úgy esetleg az NGO-világ tisztségviselői sem tudták volna „érzékenyítő" programjaikkal behálózni az Országos Bírói Hivatalt, avagy a rendvédelem s az igazságügy egyéb szereplőit?

46 Csupán felsorolásszerűen, amikben magam is részt vettem: katolikus (PPKE), majd református (KGRE) egyetem, Batthyány Lajos Alapítvány és Magyar Atlanti Tanács (mindkettőnek alapító alelnöke voltam a bukás utáni időkig; előbbinek az első függetlenített titkára 1995-ben a még pályakezdő Rogán Antal lett, utóbbinak pedig több évtizedre elégséges ellátmányt biztosítottunk, amit sajnos akkoriban fizető állományba vett függetlenített titkára az akkori elnök jóvoltából nem túl hosszú idő alatt egymaga felélt), valamint a *Magyar Szemle* folyóirata és a *Pesti Hírlap* (melynek magam tudtam biztosíttatni túlélési alapot).

47 Saját benyomásom szerint amennyiben az újraválasztás esélyeiben bármiféle csökkenés következnék be, az leginkább az említett kulturális belakás mindeddig egyértelmű gyengeségének, a rendvédelem bizonytalanságainak, a kormányzat másod- és harmadvonalában s mindezek kiágazásaiban szerepet játszó túl sokak főként életvitele visszásságainak lesz betudható – ellenére történelmünket formáló minden hatalmas sikernek, amit az ország politikai, gazdasági, demográfiai és egyéb állapotai kétségtelen és történelmileg nagyléptékű előrevitelében elértünk.